

Carrers de frontera

Passatges de la cultura alemanya a la cultura catalana

Arnau Pons i Simona Škrabec Curadors

Institut Ramon Llull Barcelona, 2007

MIRADES CATALANES A L'EXTERMINI

Josep Maria Lloró

Alemanya era un far per a la cultura catalana anterior a 1933. Però l'anhelada regeneració cultural i moral que ens havia d'aportar l'esperit centreeuropeu va quedar estroncada inevitablement pels esdeveniments històrics posteriors: la conquesta del poder per part del nazisme a Alemanya, el suport d'Alemanya a Franco, la derrota republicana en la Guerra Civil i el triomf aliat de la Segona Guerra Mundial.

El descobriment dels camps de la mort un cop finalitzada la guerra va tenir a Catalunya el mateix ressò oficial que a la resta d'Espanya: gairebé nul. Al règim franquista no li interessava que es fes publicitat d'una institució repressora i assassina que ell també havia utilitzat. De fet, d'ençà de 1947 es posa en marxa una campanya propagandística relativament intensa per part de les autoritats franquistes a fi de magnificar el paper que l'Espanya de Franco va tenir en el salvament de famílies jueves europees perseguides pel nazisme. Espanya –deia aquesta propaganda– no tan sols no havia tingut res a veure amb l'extermini dels jueus, sinó que havia estat col·laboradora eficaç en la salvació de molts d'ells –tot això mentre la ideologia oficial del «contubernio judeo-masónico-comunista» continuava identificant clarament els enemics. Els darrers estudis historigràfics han demostrat la falsedat d'aquesta solidaritat amb les víctimes del genocidi, tot i que s'ha de dir que l'Espanya franquista no va col·laborar en l'assassina empresa nazi. Val a dir que hi

havia pocs jueus i la pressió alemanya per lliurar-los va ser inexistent.

Aquest breu context històric és necessari per poder entendre la difusa i tardana recepció de l'extermini nazi en la cultura catalana. Aquesta es farà dins unes coordenades molt estrictes que dibuixaran un context de repressió política i lingüística, d'escapçament dels intel·lectuals –exiliats els uns, emmudits els qui havien romàs a Catalunya, o bé passats al bàndol dels vencedors uns altres– i d'humiliació dels republicans i de la gent d'esquerra per mitjà d'una brutal repressió marcada pels afusellaments, pel confinament en camps de treballs forçats i per les llargues condemnes de presó. No obstant això, la proximitat de l'experiència entre els presoners republicans confinats o morts a Mauthausen (o a altres camps) i la dels jueus en els camps de la mort permetrà una certa identificació, de manera que els supervivents catalans es veuran projectats sovint en els relats dels sobrevivents jueus. Si bé la destrucció del judaisme europeu no és comparable a la destrucció de les esquerres a tot Espanya i a la persecució del catalanisme, es tracta òbviament de situacions històricament properes, sincròniques. És per això que durant el franquisme calia tractar amb prudència el tema jueu, perquè la censura no veiés en aquell interès per l'extermini nazi un ús polític per denunciar la repressió franquista.

Ara bé, a partir de la dècada dels seixanta aquesta situació canvia i s'obre un procés que, fins als nos-

tres dies, ha passat per tres etapes. La primera es caracteritza per la inicial i discreta recepció del que va ser la destrucció de les comunitats jueves. La segona fase fóra la de plena consciència del que van ser els camps de la mort i com aquest coneixement dóna a determinats creadors i en especial a alguns artistes, com ara Francesc Abad, la possibilitat de començar a pensar amb categories pròpies i més adients el que fou la repressió franquista. Finalment, la tercera etapa –l'actual– es caracteritza per la preocupant emergència d'una instrumentalització perversa de l'extermini, o de la seva banalització. Per contra, un part de la intel·lectualitat catalana ha començat a reaccionar a aquest relativisme perillós a la vegada que es pregunta, des de la cultura catalana, però sobretot des de la responsabilitat de l'artista, com es pot mesurar de manera rigorosa la contribució de la cultura occidental en l'anorreament del judaisme europeu.

L'any 1960 es publiquen dos llibres que, si bé van tenir una influència desigual, estan tots dos marcats –l'un de manera explícita, l'altre de manera implícita– per la inclusió –obliqua de vegades– del tema de l'extermini en la cultura espanyola i en la catalana. El primer és la traducció, de mans de Carlos Barral i Gabriel Ferrater, del llibre de Léon Poliakov i Joseph Wulf *El Tercer Reich y los judíos*, a l'editorial que tot just havia creat el primer dels traductors. El segon llibre serà una efemèride per a la cultura catalana: *La pell de brau*, de Salvador Espriu. Deixant de banda el fet, purament casual, de la coincidència cronològica en l'aparició d'aquests dos llibres, el que es pot veure és, d'entrada, l'aparició d'una nova generació de joves intel·lectuals catalans de llengua castellana i catalana –precisament encapçalada per Carlos Barral i Gabriel Ferrater– i una lenta represa de la tradició republicana, en el cas d'Espriu, però a més a més, que aquestes dues actituds intel·lectuals –de generacions diferents– percebien la destrucció dels jueus com un fet que calia inserir en la cultura catalana del moment. Tanmateix, la voluntat en cada cas concret mostra certes diferències. Si per Espriu el mite de *Sepharad* i l'expulsió dels jueus

el 1492 actuen com una memòria retrospectiva, els joves Ferrater i Barral (Seix Barral donarà, en qualitat d'editorial copromotora, el primer Premi Formentor de literatura a Jorge Semprún per *Le long voyage*) defensaran aferrissadament la necessitat que el públic espanyol conegui en què va desembocar la política racial nazi.

Com a bon coneixedor de la cultura alemanya i de la seva llengua, Barral volia deixar clar que la publicació del llibre de Poliakov i Wulf no volia ser una «injusta acusación contra la generación alemana que asistió a la perpetración de los monstruosos crímenes que estos documentos atestiguan», alhora que advertia sobre la fragilitat de les conviccions morals i ètiques d'una societat sotmesa a una política propagandística. Per això diu: «da verdadero vértigo el considerar qué pocos y cuán insignificantes elementos de hecho bastan para crear una salvaje mentalidad racista en un pueblo civilizado». Ferrater, per la seva banda, en un text per a una enciclopèdia literària que no va arribar a publicar-se mai, fulminava l'obra d'Ernst Jünger posterior a 1939 perquè la considerava representativa d'un cert estil literari alemany caracteritzat per l'«enturbamiento de la noción de

Francesc Abad, *Denken Danken*, 1999. Marbre.
(Col·lecció de l'artista)

un justo encadenamiento casual que muchos críticos hostiles consideran característicos de la mente alemana».

El que interessa destacar és que aquesta generació de joves intel·lectuals mantenia una actitud ètica i política davant d'un fet que considerava una «atrocitat» i uns «crímenes monstruosos», cosa que no deixa de topar estrepitosament –com veurem més endavant– amb el panorama actual català, en què professors d'universitat i *soi-disant* assagistes frivolitzen amb aquests crims contra la humanitat. *La pell de Brau*, d'Espriu, mereix una anàlisi que aquí no li podem dedicar. Retenim només l'ús que el poeta fa del mite de *Sepharad* –escrit a la francesa. En un poeta tan exigent com Espriu, la clau d'interpretació del conjunt del llibre no exclou el triple paralelisme entre la Sefarad medieval, la desaparició del judaisme europeu a mans dels nazis i la situació de Catalunya i d'Espanya sota Franco. Al mateix temps, Espriu presenta el tema d'Israel com un símbol del renaixement nacional. La segona fase del tractament del tema jueu suposa incorporar el coneixement del que va ser l'extermini. Aquest coneixement permet a la cultura catalana descobrir que republicans catalans moriren també als camps de la mort. Si a *Nit i boira*, el conte de Mercè Rodoreda, la identificació entre la víctima que espera la mort i un presoner català és possible, la publicació del llibre d'Amat-Piniella *K. L. Reich* posa damunt la taula el tema dels catalans als camps nazis. Ara bé, si per Amat-Piniella la distinció entre les categories de víctimes era ben clara, no ho ha estat tant per alguns dels seus comentadors actuals, que parlen incorrectament d'«holocaust republicà» sense identificar les violències selectives que van ser aplicades a les diferents víctimes. Així, l'antimetàfora d'Auschwitz ha servit per poder començar a parlar, des de Catalunya, de les altres víctimes catalanes del feixisme, no de les que van morir als camps de la mort, sinó de les que van morir, per exemple, al Camp de la Bota, el lloc triat per les autoritats franquistes per afusellar comunistes, anarquistes, republicans i catalanistes els anys de ferotge repressió que

[Pàgina dreta](#)

J. M. Cabané, *L'absència (ghetto de Varsòvia)*, 2006.
Pintura acrílica sota arpilleria retallada (col·lecció de l'artista)

seguiren a la victòria de Franco. Els historiadors han començat a fer recerca, però ha estat l'artista Francesc Abad qui ha dut a terme una obra molt sòlida centrada en la memòria d'aquesta repressió. L'objectiu d'Abad és la creació d'un art de la memòria dels subalterns: de les víctimes de la repressió franquista a la víctima d'Auschwitz convertida en emblema –ahora herald i recordatori. La fragilitat d'aquesta *matèria* es presenta com una de les seves característiques evidents. Per exemple, la dissolució que representa per a la identitat de la víctima singular la dinàmica commemorativa actual. O l'exorcisme esblaimador de l'esdeveniment històric que suposa la seva monumentalització. Amb aquests elements, d'una manipulació tan difícil, tan precaris, treballa Abad. Molt influït per Walter Benjamin, i sobretot per les *Tesis de filosofia de la Història*, Abad recull la crida del filòsof a inscriure's en la «tradició dels vençuts» per aixecar-la contra l'«enemic que no ha deixat mai de vèncer». La descoberta de la poesia de Paul Celan el durà, l'any 1999, a la realització de tres obres en què les paraules de Celan triades per Abad enuncien una construcció d'aquesta tradició, i l'articulen d'acord amb la realitat catalana. Una d'aquestes obres és un palmó de Pasqua on l'artista va calligrafiar la versió catalana del cicle de poemes *Atemkristall (Cristall d'alè)* feta pel poeta Arnau Pons. Una altra peça té la senzillesa d'un petit monòlit de marbre blanc en el qual Abad incorpora les paraules *danken* i *denken*, que inicien el discurs de Bremen de Celan. Finalment, l'encàrrec d'un monument a Josep Moragues –el darrer militar resistent a l'ocupació de les tropes de Felip V durant la Guerra de Successió–, executat brutalment el 1715, permet a Abad de girar el contingut nacionalista de l'encàrrec i, mitjançant el poema de Celan «Sols de fil» –també en la versió d'Arnau Pons–, convertir-lo en un símbol humà en favor de la resistència contra la barbàrie. La reflexió de

SOLS DE FIL

damunt l'erm gris negrós.
Arbrant-
se amunt, un pensament
polsa el so de la llum: encara
queden cants per a ser cantats més enllà
dels homes.

Paul Celan, *Cristall d'alè*, 1965
(Traducció d'Arnau Pons)

FADENSONNEN

über der grauschwarzen Ödnis.
Ein baum-
hoher Gedanke
greift sich den Lichtton: es sind
noch Lieder zu singen jenseits
der Menschen.

Paul Celan, *Atemkristall*, 1965

l'artista sobre la relació entre l'extermini i la seva memòria li ha permès posteriorment de dirigir la seva obra cap a l'exploració de la memòria silenciada de les víctimes del franquisme (especialment en l'acció anomenada *El Camp de la Bota*). Després, altres artistes com ara J. M. Cabané han treballat en línies semblants.

A partir del moment actual s'observa una clara divisió en la manera de parlar d'Auschwitz dins la cultura catalana. D'una banda, un reduït grup d'autors plantegen, des de la història i la crítica literària, la necessitat d'analitzar amb rigor el fenomen dels camps de la mort, i, d'aquesta manera, incorporar-lo al debat polític com a antídote pedagògic contra l'emergència de formes de racisme i d'intolerància –seguint, diríem, la petjada que havien iniciat Barral i Ferrater. Un altre grup d'autors, sota la influència del pensament nihilista del poeta Miquel Bauçà, efectuen un viratge radical adreçat a banalitzar o a escarnir el genocidi jueu. L'operació, que en alguns textos de Bauçà denota antisemitisme i un nacionalisme de vegades xenòfob, té, en alguns dels seus seguidors més joves, una voluntat de radicalització: la reivindicació de les figures de Heidegger i de Jünger, entre d'altres, davant de les quals la prostració intel·lectual d'aquesta nova generació és total. Com en un sistema de vasos comunicants, la fascinació pel pensament d'aquests autors representa una disminució de les cauteles ètiques i polítiques davant les seves implicacions. Al mateix temps, Auschwitz és presentat, paradoxalment –i amb una certa sorna–, com una gran victòria dels jueus, o com el signe inequívoc de la seva condició de poble escollit.

Aquest corrent adopta un revisionisme que presenta, respecte d'altres moviments paral·lels en l'àmbit europeu, una característica diferenciadora: no nega l'especificitat de l'extermini nazi, però en relativitza les conseqüències, i en un exercici de funambulisme intel·lectual, que humilia amb

les seves proclames les comunitats jueves catalanes actuals, pretén situar Catalunya en el mateix pla de les víctimes principals d'un feixisme –l'espanyol– que aquí –a Catalunya– sí que va triomfar –cosa que, segons aquests autors, sembla que no va passar amb relació als jueus, ja que el 1948 van poder crear un estat. El fet de convertir una Catalunya hipostasiada en una comunitat de cultura en perill de mort sota l'amenaça de feixismes mal caracteritzats, se situa, gràcies a aquests autors, en el terreny d'una estetització de la política que era, curiosament, segons Benjamin, un dels elements diferenciadors del feixisme. Val a dir que aquest revisionisme s'articula amb un altre de poderós que tendeix a revisar al seu torn la historiografia de la Guerra Civil i presentar-la sota un aire romàntic conservador, en la línia europea de construcció d'un pensament *anti-antifeixista*, com l'ha definit l'historiador Enzo Traverso.

La recepció a Catalunya de la destrucció de les comunitats jueves a Europa ha estat, doncs, un tema molt vinculat a l'experiència dels derrotats de l'última guerra i a la seva memòria. La llarga repressió franquista va deformar enormement aquesta recepció, que va adoptar sovint formes molts obliqües. Les característiques de la transició espanyola i la deficiència en l'elaboració d'una memòria col·lectiva sobre què va ser el trauma del feixisme espanyol, amb un vessant català important i potser decisiu, han dut al fet paradoxal que des de finals de la dècada dels noranta hàgim presenciats la commemoració de l'extermini nazi com a metàfora del racisme i, tot seguit, la seva impune banalització. En la lluita contra aquesta banalització i la consegüent insensibilitat al dolor de les víctimes del racisme, Catalunya i Europa s'hi juguen gran part del seu capital moral, però sobre tot, el futur.